

Polemika

Aleksandar Horvat

(Muzej Vojvodine, Novi Sad)

O ISTORIČNOSTI PREDMODERNIH ETNONIMA U SVETLU KONSTRUKTIVISTIČKIH I ETNOSIMBOLISTIČKIH TEORIJA NACIJA I ETNICITETA

Osvrt na prikaz knjige *Baranja 1918-1922*. dr. Suzane Leček (*Scrinia Slavonica*, sv. 16, Slavonski Brod 2016, str. 445-448)

Čitajući prikaz dr. Suzane Leček, dve kvalifikacije su bile neposredan povod za moj osvrt. Prva kvalifikacija je autorkina teza da „u velikoj mjeri obilježava ovu knjigu – raskorak između maksime *sine ira* i udovoljavanja dnevnoj politici. Ona je zapravo čudna kombinacija pristojnog istraživanja i tužne politizacije“ (str. 446.), a druga je indirektna optužba „o političkom prešućivanju hrvatske nacije“ (str. 446.). Formulacija rečenica upućuje na zaključak da mi koleginica Leček imputira politikanstvo i, između redova se da iščitati, nacionalizam, što ni u prvom ni u drugom slučaju nije tačno.

Iz teksta prikaza jasno proizilazi da koleginica Leček u prvom redu dovodi u pitanje i kritikuje opravdanost upotrebe termina Šokac u naučnim radovima, ali pre detaljnije analize ovog (teorijskog) problema, osvrnuo bih se na jedno drugo, u ovom kontekstu manje važno metodološko pitanje. Analizirajući nacionalnu strukturu izvora korišćenih u knjizi, autorka prikaza primjećuje sledeće: „Drugog ograničenje, ono svjesne selekcije izvora, ipak ostaje kao metodološki problem“ (str. 446.). Podsetio bih na jedan od osnovnih metodoloških postulata u savremenoj historiografiji, posebno posle suočavanja istorijske nauke sa samom sobom usled postmodernističke kritike, da svaki historiografski tekst nastaje svesnim izborom izvora od strane istoričara, njihovom selekcijom i interpretacijom, pa su u tom smislu svi historiografski radovi

ujedno naučna konstrukcija istoričara. Ne postoji rad koji bi mogao obuhvatiti sve izvore, niti za tim postoji potreba, a na kraju to i nije cilj istoriografskih istraživanja. Od mnogih drugih okolnosti zavisi da li će se analiza približiti prošloj stvarnosti i da li će odgovoriti zahtevima struke. U tom kontekstu, napominjem da koleginica Leček konstatuje da u mojoj knjizi postoji kritički odmak, na osnovu čega bi se mogao izvući zaključak da izbor izvora ipak nije značajnije uticao i odredio njihovu interpretaciju.

Jedna od okolnosti i, po mom mišljenju, ključan element u snalaženju u moru izvorne građe je teorijsko utemeljenje istoriografskih istraživanja, uz podrazumevajuću preciznu kontekstualizaciju. Upravo su metodološki problemi vezani za primenu društvene teorije u istoriji i kontekstualizacija od krucijalnog značaja kada je reč o centralnom delu kritike u prikazu dr. Suzane Leček, a odnose se na već pomenutu upotrebu etnonima Šokci u mojoj knjizi, pa ću tom problemu posvetiti veću pažnju i pokušati da čitavu raspravu oko tog pitanja postavim na teorijsko-metodološku osnovu.

Prvo bih napomenuo da su u ugarskim popisima stanovništva iz 1900. i 1910. postojale odvojene kategorije za Hrvate i Šokce (koji su svrstani u jednu opštu kategoriju „Ostali“).¹ Kada je reč o jugoslovenskom popisu iz 1921. godine, kategorija „Srbo-Hrvati“ je, uz Slovence, bila jedina moguća za južnoslovenske narode, što znači da su npr. Makedonci, Crnogorci, tadašnji muslimani u Bosni i Hercegovini i ostali, uključujući i Šokce, po automatizmu svrstavani pod „Srbo-Hrvate“. Dakle, nije reč o mojoj nedoslednosti, već o karakteristikama i sadržaju izvornih statističkih podataka koje sam koristio. Dok ugarski popisi jasno razlikuju Hrvate i Šokce, u jugoslovenskom popisu koji je nastao 11 godina kasnije to raščlanjivanje nije moguće izvršiti iz objektivnih razloga, jer ih statistika svrstava u istu kategoriju.

No, sada bih rekao nešto o teorijsko-metodološkoj utemeljenosti upotrebe termina Šokci u naučnoj literaturi, što je ujedno i osnovna zamerka koleginice Leček. Iskoristiću njenu kritiku da otvorim jedno veoma važno pitanje za postjugoslovenske istoriografije, a reč je o upotrebi društvenih teorija prilikom pisanja istoriografskih naučnih radova. U tom kontekstu, i za ovaj slučaj, posebno je važna modernistička teorijska paradigma nacionalizma, nacija i etniciteta.

Napominjem da je, u najopštijem smislu, primena teorijskih dostignuća u istorijskoj nauci stara najmanje pola veka i da predstavlja dominantan diskurs u razvijenim istoriografijama (npr. u nemačkoj, francuskoj i engleskoj istoriografiji). Međutim, kada je reč o teoriji i istoriji, na postjugoslovenskom

¹ I raniji popisi u južnoj Ugarskoj su razlikovali Šokce kao predmodernu etničku zajednicu u odnosu na Hrvate, o čemu detaljnije u: Antal Hegediš i Katarina Čobanović, *Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767-1867* (Novi Sad, 1991).

prostoru teško je primetiti značajniji uticaj u ovom pogledu, iako određeni naponi postoje. Teorija shvaćena kao instrument istoričara u proučavanju prošle stvarnosti, u prvom redu za postavljanje i razradu istraživačkih pitanja ili kao okvir za interpretaciju,² daleko je od toga da postane dominantan metodološki pristup među hrvatskim i srpskim istoričarima.

Moram priznati da pišući master rad nisam bio detaljnije upoznat sa potrebom za teorijskim u istoriji, kao ni sa relevantnim društvenim teorijama nacionalizma; međutim, sami izvori su mi ukazivali da je početkom 20. veka postojala distinkcija između termina Hrvat i Šokac kada je reč o prostoru južne Ugarske, odnosno u pokrajinama Banatu, Bačkoj i Baranji. Kasnijim stručnim usavršavanjem, posebno u sferi savremenih teorija nacija, došao sam da potvrde da ova razlika nije slučajna i da o njoj treba voditi računa prilikom pisanja naučnih radova. Da bi moja teza bila utemeljena, ukratko ću izložiti osnovne postavke modernističke teorijske paradigme i ukazati na ključnu literaturu i autore. Takođe, pre samog izlaganja želeo bih naglasiti da se ove teorije mogu primeniti na sve evropske nacije, da u tom pogledu nema razlika i da proces hrvatske nacionalne integracije ne predstavlja izuzetak (na isti način se može analizirati makedonska, srpska, bugarska, italijanska, nemačka i bilo koja druga nacija, odnosno proces konstruisanja nacionalnog identiteta tokom 19. i 20. veka).

Za suštinsko razumevanje modernističke teorijske paradigme ključna je razlika između dvaju najvažnijih pristupa etničkom i nacionalnom identitetu: modernističkog i primordijalnog (esencijalističkog, organicističkog ili perenijalnog). Važno je znati da u savremenoj društvenoj teoriji nacija postoji niz modernističkih teorijskih pravaca (konstruktivizam, etnosimbolizam itd.) koji prilaze fenomenu nacije i nacionalnog identiteta iz sasvim drugog ugla, uobičajenog do početka osamdesetih godina 20. veka. Veliki broj veoma uticajnih naučnika, u poslednjih četrdesetak godina, osporio je sve ključne teze tzv. primordijalnog i perenijalnog tumačenja nacija: da su nacije večne tvorevine, da su identiteti statične i nepromenjive forme ili da nacija prethodi nacionalizmu.

Modernistička paradigma polazi od pretpostavke da nacije nisu drevne i iskonske tvorevine nastale najkasnije u srednjem veku i da etnički i nacionalni identiteti nisu datosti razumljive same po sebi, već složeni društveni konstrukti nastali u relativno dugotrajnim istorijskim procesima, koji mogu trajati decenijama, pa i vekovima. Takođe, ukazuje na razlike između predmodernih

² Između ostalih, o odnosu teorije i istorije pisao je Jürgen Kocka, nemački istoričar i jedan od osnivača i najuticajnijih predstavnika Bielefeldske škole u nemačkoj historiografiji. Njegova teorijska razmatranja objavljena su na srpskom jeziku: Јирген Кока, О историјској науци: огледи (Београд, 1994). Pri tome, naglašavam da je teorija tek oruđe istoričaru za savladavanje istraživačkih problema. Drugim rečima, ne dokazuje istoričar društvene teorije, nego se pomoću njih približava prošloj stvarnosti.

i modernih kolektivnih identiteta, kao i na to da su nacionalni identiteti relativno novi oblici identitetskih konstrukcija, formirani u Evropi uglavnom tokom 19. i početkom 20. veka. To znači da su moderne nacije nastale kao proizvod određenih istorijskih procesa i da su nacionalizmi i pojedini nacionalni pokreti stvarali naciju kroz proces „izgradnje nacije”, u kojem nacionalni identitet postaje primarni vid lojalnosti i pripadnosti, u odnosu na klasne, regionalne, verske i druge vidove kolektivnih identiteta. Napominjem da naciju, kao modernu formu identiteta, razlikuju najmanje dva bitna faktora od drugih oblika kolektivne pripadnosti. Prvo, ideja da politički legitimitet počiva na volji „naroda“, za razliku od feudalnih koncepcija da vlast počiva na božijoj providnosti i sudbini, što su ideološki i teorijski uobličili francuski prosvetitelji krajem 18. veka. Prosvetiteljske ideje su sprovedene u političku praksu u Američkoj i Francuskoj revoluciji, a zatim su se postepeno proširile celom Evropom tokom 19. veka. Drugo, povezivanje ideje o volji naroda (narodnog suvereniteta) sa idejom da određena teritorija pripada naciji na osnovu biblijske koncepcije o izabranoj zemlji i izabranom narodu. Drugim rečima, organski se povezuju nacija i teritorija, u smislu da određena teritorija pripada naciji.³

U pogledu privrede, proces ekonomske modernizacije, odnosno industrijalizacije i urbanizacije, uslovio je potrebu za stvaranjem složenijih oblika društvene kontrole i uticaja na građanstvo. Takođe, opismenjavanje stanovništva kao masovna pojava ključno je za „zamišljanje zajednice”, preko časopisa, novina i knjiga, o čemu je detaljno pisao Benedict Anderson u knjizi *Nacija: zamišljena zajednica*.

Između ostalog, modernistička paradigma je osporila tezu da se etnički i nacionalni identitet mogu prepoznati na osnovu „objektivnih” faktora, kao što su jezik, običaji ili verska pripadnost. U osporavanju tog pogleda, ključno je delo norveškog antropologa Fredrika Bartha (1928-2016), koji je u naučnom radu o etničkim granicama iz 1969. godine ustanovio da etnički identitet nisu statične, nego dinamične kategorije u stalnom procesu preoblikovanja, obnavljanja i transformacija. Ključna Barthova teorijska postavka o etničkoj granici polazi od pretpostavke da se svaki etnički identitet formira u relacionom odnosu „mi”/“oni”, odnosno da se svaka etnija formira kroz interakciju i distinkciju u odnosu prema „drugima”, ne-članovima zajednice. Barth je te razlike definisao kao „kulturne crte” ili unutrašnje sadržaje etničke granice – jezik, običaje, versku pripadnost itd. – koji dobijaju značaj tek s obzirom

³ O teorijama nacionalizma detaljnije se može saznati u: Anthony D. Smith, *Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma* (Zagreb, 2003), Hans-Ulrich Wehler, *Nacionalizam: povijest, oblici, posljedice* (Zagreb, 2005), Eric Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost* (Zagreb, 1993), Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica: razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma* (Zagreb, 1990), Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam* (Zagreb, 1998), Antoni Smit, *Nacionalni identitet* (Beograd, 1998).

na funkcionisanje etničke granice u javnom diskursu, kroz društvene interakcije i transformacije. Dakle, tek političko-ideološkom i društvenom upotrebom pojedinih „kulturnih crta”, unutrašnji sadržaji postaju važni elementi u oblikovanju etničkih identiteta, dok sami po sebi ne mogu predstavljati i nisu predstavljali činilac u ovom procesu.⁴

Skrenuo bih pažnju da je u okviru modernističke teorijske paradigme posebno značajan etnosimbolistički pristup, koji traga za nasleđem etničkih identiteta, upotrebljenih kao mehanizam u procesu izgradnje nacije. U tom pogledu, mitovi, simboli, kolektivni rituali, izmišljene tradicije, kultura sećanja, mit o zajedničkom poreklu, izabranosti i svetoj teritoriji stvaraju mrežu lojalnosti, koja ima snažan potencijal da integriše određene etničke zajednice u jednu naciju.

Istakao bih da posebno mesto među teoretičarima pripada upravo etnosimbolisti Anthonyju D. Smithu (1939-2016), profesoru emeritusu na London School of Economics, autoru koji je teorijskim analizama karaktera etnija i nacija, posebno nacionalnog identiteta, postao vodeći evropski teoretičar nacionalizma. Slične pozicije kao etnosimbolisti i konstruktivisti zauzima ugledni nemački istoričar Hans-Ulrich Wehler (1931-2014), jedan od osnivača čuvene Bielefeldske škole. Ne treba zaboraviti ni Erica Hobsbawma (1917-2012), za koga sam siguran da ga stručnoj javnosti nije potrebno posebno predstavljati. Dakle, najuticajniji svetski istoričari, u najrazvijenijim svetskim historiografijama, prihvatili su modernističke teorije nacija kao najrelevantnije, iako napominjem da unutar ove paradigme i danas postoje rasprave i protivrečnosti, koje kroz veoma sadržajne polemike dopunjuju postojeće teorijske koncepcije.

Iznosim navedene podatke, ne samo da bih teorijski utemeljio opravdanost upotrebe predmodernih identitetskih etnonima u historiografskim radovima, već i da bih ukazao na činjenicu da modernistička teorijska paradigma već više od 40 godina postepeno preuzima primat u društvenim naukama kad je reč o naučnom istraživanju identiteta. Stoga, nije reč o nekoj relativno novijoj paradigmi koja bi iz tog razloga bila nepoznata istraživačima. Ipak, stiče se utisak kao da istoričari u postjugoslovenskim historiografijama ili nisu upoznati s ovim dostignućima ili ih svesno ignorišu. Ovoj tezi ide u prilog činjenica da se detaljnije informacije o svemu navedenom mogu pronaći u literaturi koja je uglavnom prevedena na hrvatski i srpski jezik.

Da bih delimično konkretizovao navedenu teorijsku paradigmu, pokušaću da uopšteno ukažem na nekoliko primera. Kao što je tokom 19. veka srpska nacija formirana integracijom različitih etničkih zajednica (Cincara, Vlahi, Torlaka, Šopa i drugih), tako je i hrvatska nacija oblikovana integracijom ra-

⁴ Fredrik Bart, “Etničke grupe i njihove granice”, u: Filip Putinja i Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu* (Beograd, 1997), 211-259.

zličitih, kako se u teorijskoj literaturi označavaju – „ne-dominantnih“ etnija (etničkih grupa), pa shodno tome i integracijom šokačke populacije u Baranji. U ovom slučaju, relativno zakasneli proces integracije Šokaca je posledica njihovog perifernog položaja u odnosu na hrvatske integracione centre, agrarne društvene strukture, činjenice da su nastanjivali prostor izvan granica političkog i društvenog sistema Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, odnosno unutar Kraljevine Ugarske, gde je dinamika procesa formiranja i oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta bila znatno drugačijih karakteristika nego što je to slučaj sa prostorom Slavonije ili Srema.

Put za istraživanje ovog procesa na sličan način otvorila je još Mirjana Gross značajnim tekstovima o hrvatskoj nacionalnoj integraciji. Međutim, uspon nacionalizma kao dominantne paradigme u postjugoslovenskim društvima u znatnoj meri je zaustavio i otežao razvoj istraživanja fenomena nacije u tom pravcu, prepuštajući dominaciju u naučnom diskursu veoma upitnom i osporenom primordijalnom i esencijalističkom shvatanju etničkih i nacionalnih identiteta.

Pošto ovakav pristup kolektivnim identitetima u prošlosti, i pokušaj da se ustanovi njihov razvoj i proces transformacija, u savremenim postjugoslovenskim istoriografijama uglavnom izaziva meni nerazumljivu nelagodnost, pokušaću da na još jednom primeru ukažem na relevantnost navedenih teorija i legitimnost njihove primene na sve studije slučaja. U tom kontekstu, posebno je interesantan slučaj italijanske nacionalne integracije i činjenica da je u vreme italijanskog ujedinjenja šezdesetih godina 19. veka samo 2,5 % „Italijana“ govorilo jezikom koji je izabran za italijanski standardni književni jezik (toskanski „dijalekat“) ili da je državnik i intelektualac Massimo D’Azeglio nakon stvaranja italijanske države konstatovao: “Stvorili smo Italiju, sada moramo stvoriti Italijane”.

Ne bih dalje ulazio u italijansku studiju slučaja, ali slično je iskustvo svih ostalih evropskih nacija u prevazilaženju predmodernog identitetskog nasleđa i sva ta iskustva su vezana uglavnom za 19. i prvu polovinu 20. veka. Neistraženost ovih procesa u postjugoslovenskim istoriografijama i izbegavanje metodoloških iskoraka primenom novih metoda ne opravdava uporno insistiranje na primordijalnom i esencijalističkom shvatanju identiteta u prošlosti kao jedinom poželjnom i mogućem.

Da zaključim, nema sumnje da su etnički i nacionalni identitet sasvim legitimna polja istraživanja, kao i istraživanje bilo kog drugog društvenog fenomena u prošlosti, i da je razumevanje procesa nacionalne integracije jedno od ključnih naučno-istraživačkih pitanja i polja u savremenim razvijenim istoriografijama. Međutim, problem s kojim se suočavaju istoriografije na postjugoslovenskom prostoru predstavlja uporno odbijanje sagledavanja pomenutih pitanja polazeći od dostignuća savremenih sistemskih društvenih

nauka. Smatram pogrešnim i aistoričnim prenošenje današnjeg stanja nacionalne integracije na prethodna istorijska razdoblja i, shodno tome, učitavanje današnje forme nacionalnog identiteta predmodernim etničkim zajednicama. Takođe, čini mi se da je poželjno istraživanje u pravcu otkrivanja karakteristika predmodernih zajednica, procesa koji su vodili njihovoj integraciji u određene nacionalne identitete, uz posmatranje nacija kao dinamičnog društvenog fenomena, a ne datosti razumljive same po sebi, kako su to uostalom konstatovali teoretičari u okviru modernističke teorijske paradigme o nacijama i nacionalnim identitetima.

Nadam se da će ovaj moj osvrt bar delimično pridoneti kulturi dijaloga, da će istoriografske rasprave izmestiti iz sfere, pretežno nacionalističke, ideologije, u sferu teorije i metodologije istorijske nauke, i to onih teorija koje su opštepoznate, opšteprihvaćene i u značajnoj meri dominantne u razvijenim istoriografijama. Takođe, ovim ne umanjujem sve opravdane kritike na račun knjige *Baranja 1918-1922*, kako one dosadašnje, tako i one buduće, te zahvaljujem što koleginica smatra da je moja knjiga vredna pažnje i što značajne segmente rada smatra naučno relevantnim.

Kontakt autora:

Dr. sc. Aleksandar Horvat, Muzej Vojvodine, Dunavska 35, Novi Sad, Srbija
e-mail: aleksandarhorvat1987@yahoo.com

